

13. Слободяник М. С. Бібліотека. Документ. Комунікації : вибр. пр. / М. С. Слободяник ; уклад. О. Кириленко ; [за наук. ред. проф. В. Г. Чернеця]. – К. : Ліра-К, 2010. – 308 с.

14. Швецова-Водка Г. М. Документознавство : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – К. : Знання, 2007. – 398 с.

С. ЛИТВИНСКАЯ

ДОКУМЕНТ КАК ОБЪЕКТ ДОКУМЕНТНОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ

В статье исследуется содержание понятий «документ», «служебный документ», «текст» в рамках документной лингвистики и документоведения.

Ключевые слова: документ, служебный документ, текст, текст служебного документа.

S.LITVINSKA

DOCUMENT AS OBJECT OF DEBENTURE LINGUISTICS AND DOKUMENTOZNAVSTVA

In the article maintenance of concepts «document», «record-document» and «text», turns out within the limits of debenture linguistics and dokumentoznavstva.

Key words: document, record document, text, text of record document.

УДК 81'282(045)

Ірина НЕЧИТАЙЛО

СЕМАНТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ

Стаття присвячена теоретичній розробці проблеми праслов'янських діалектизмів у лексиці слов'янських мов, визначенню їхніх принципових ознак лексико-семантичного та територіального характеру.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, семантичні модифікації, ізоглоси.

За останнє десятиліття відбулися значні зсуви у слов'янській етимології, лексикографії та діалектології. Пожвавлення роботи в галузі порівняльно-історичного вивчення лексики різних слов'янських діалектів сприяли усвідомленню необхідності шукати такі їхні показники, які б сприяли відтворенню складу та ареальної диференціації праслов'янської мови. У розв'язанні цієї центральної проблеми сучасних славістичних розшуків могли б відіграти вирішальну роль, на наш погляд, ексклюзивні локальні елементи, що сягають праслов'янської доби.

Остаточний висновок про ситуацію з діалектами прамови можна одержати лише після фронтального обстеження їхніх лексико-семантичних систем, що залишилися у спадщину від праслов'янської доби. Що більше буде виявлено інтегровальних і диференціювальних явищ, тим вірогіднішою виявиться картина раних відношень між цими мовами. Схожості й розбіжності між давніми лексемами, успадкованими діалектами слов'янських мов з праслов'янської, можуть бути інтерпретованими як діахронні, що ілюструють етапи послідовної зміни у лексико-семантичних системах цих мов.

Узагальнення досвіду роботи з архаїчною лексикою слов'янських мов дозволяє визначити праслов'янські діалектизми як присутні в периферійних діалектних зонах слов'янських мов рефлeksi прамови, що залишили незмінними свої фонетичні, морфологічні і семантичні характеристики.

У процесі відбору праслов'янських діалектизмів західнослов'янських мов слід керуватися певними ознаками територіального, лексико-семантичного та морфологічного характеру, притаманними праслов'янській лексиці. Принципові параметри праслов'янських діалектизмів було визначено в працях Ф. П. Філіна, О. М. Трубочова, Л. В. Куркіної, Р. Еккерта та ін. [3; 8; 9; 10] Отже, до праслов'янських діалектизмів сучасних мов слід зараховувати рефлeksi регіонального характеру, ідентичні за значенням відповідним лексемам у праслов'янській мові, тобто такі, що зафіксували у своїй структурі повний набір інтегральних і диференційних сем від періоду існування цієї прамови.

Якщо представники слов'янських етимологічних шкіл зосереджували увагу на походженні праслов'янської лексики та формуванні її семантики, то на діалектологів чекає, зокрема, з'ясування семантичної диференціації архаїчних локалізмів. Відомо, що великий внесок у дослідження семантики діалектизмів внесено працями М. І. Толстого, О. М. Мораховської, В. М. Мокієнка та ін. [4; 5; 7]. Однак залишається ще немало невіршених, часом дискусійних питань як теоретичного, так і методичного характеру в галузі семантики праслов'янських діалектизмів. Ці питання, а також попередні підсумки та узагальнення, здійснені на основі вивчення значень праслов'янських рефлексів, висвітлюватимуться в цій статті.

Якщо ми маємо намір простежити семантичний розвиток праслов'янських діалектизмів, то слід звертати увагу на такі слова, що, за наявними даними, розвинули в різних мовах і діалектах різні значеннєві модифікації.

Мета цієї роботи – проілюструвати «долю» праслов'янської діалектної лексики у сучасних та давніх слов'янських мовах. Предметом дослідження обрано семантичні трансформації, що відбулися у структурі вказаної лексичної системи за тривалий період її функціонування.

Простежимо еволюцію семантики віддієслівної архаїчної лексики. Наприклад, дієслово переміщення праслов. *brođiti лежить в основі праслов'янських імен діяча з *-ьть* + *-іса* праслов. *brođьпъ > *brođьпіса. Його рефлексами є болг. *бродница* «чаклунка, діал. *бродница* «русалка, що всюди ходить», *бродници* «немолоді жінки, що ходять вночі та проганяють злих духів» (Строполе, центр.-західн.) [10 III, с. 37]. Значення девербатива має модифікації, поєднані спільними елементами «людина», «жінка», «рухливість», і розрізняються ознаками «реальна істота» і «міфічна істота». Зважаючи на те, що основні компоненти значень залишилися без змін, наявність диференційних сем дозволяє кваліфікувати «семантичну амплітуду» [5; 7] рефлексів праслов. *brođьпіса як варіативну систему, що склалася внаслідок її модифікацій.

Дериваційно вмотивованим дієсловом праслов. *botati «ударяти» [10 (I), с. 164–165; 2 (I), с. 239] вважається праслов'янський діалектизм з суфіксом *-іса* праслов. *bьtіса і його континуант словен. *zastar. betіса*, жін. р. «дубина, киянка, потовщення на кінці молотильного цепу», «язик дзвону», «голова, голівка», *butіса*, жін. р. «те.» (доленськ.) [15, с. 23, 73; 10 (III), с. 141; 11, с. 18]. Розходження в семантиці девербатива стосуються сфер вживання означених знарядь, однак попри всі модифікації їхні значення об'єднано базовим елементом «те, що б'є».

Від дієслова впливу праслов. *kьlti маємо два девербативи на позначення суб'єкта дії: праслов. *kьлъ та його суфіксальний (*-ьjь*) варіант праслов. *kьлъjь, що знайшов відбиток у старочеськ. *klі*, род. в. *klé*, чол. р. «паросток (на сімені)», «чека (у воза)» (чеськ.-морав.) [12, с. 49], чеськ. *klі* «ость, колючки» (східн. морав.) [14, с. 697; 10 (XIII), с. 194]. Поряд із термінологією рослинної сфери семантика назви деталі транспорту виглядає як модифікація найменувань

предметів загостреної форми і демонструє семантико-словотвірний потенціал вихідного дієслова.

Звернімося до східного ареалу Славії. Праслов. *lotati з семантикою швидкого, легкого руху мотивував утворення із суфіксом *-оха-* іменника *lotoha, який проекувався у російську мову у вигляді російськ. діал. *лотоха* і *лотоха* «занадто метушлива, надміру кваплива у справах і вчинках людина, що безглуздо поспішає; похаплива і непосидюча людина» (владим., казан., калузьк., орлов., курськ., ворон., донськ., терськ.), «клопотун, клопотуха» (владим., орлов., курськ.), «людина, що говорить занадто швидко, скоромовкою; балакун, балакуха; торохтій» (курськ., орлов., тамбов.), «марнотраатець, гультяй» (тамбов.), «п'яниця, гульвіса» (орлов.) [6, с. 157]. Спостереження за праслов'янськими діалектизмами російської мови дозволяють стверджувати, що їхні значення, зберігши семантику руху, актуалізували у своїй семантичній структурі елемент «суб'єкт дії», а більш пізніми утвореннями є такі, що містять конотативний елемент (негативна або іронічна оцінка особистості).

Досить цікаву варіативність спостерігаємо на міжмовному рівні. Давній суфікс *-иха* у поєднанні з основою дієслова праслов. *mazati зумовив появу назви об'єкта дії праслов. *mazuxa. Продовжувачами цієї лексеми в російській та українській мовах можна вважати російськ. діал. *мазуха* «нечупара, замазура» (псков.) [6, с. 300], укр. *мазуха* «бешкетниця, улоблениця» [1 (II), с. 397]. Беручи до уваги семантику цього слова в діалектних зонах, маємо серйозні підстави вважати обидва значення наслідком розщеплення значення поверхневої дії вихідної дієслівної основи.

Другий різновид ізоглос охоплює праслов'янізми, поширені серед південних слов'ян та на обмеженій території чеської та російської мов. Це насамперед праслов. *bodъль, утворений за участю суфікса *-ъль* від основи дієслова праслов. *bosti, *bod□ [10 (II), с. 154–155]. Його відповідники розподілилися в основному на території південних слов'ян, проте в західному ареалі частіше захоплюють західні і північні землі: руськ.-церковнослов. *бодль* «шип, колючка, голка; риб'яча кістка», болг. стар. *бодел* «знаряддя, яким колють», *бодѣл*, *бодли*, чол. р. «голка, колючка», діал. *бóдел*, *бóдъл*, чол. р. «колючка» (родоп.), макед. діал. *бодле* (поречк.) «дерев'яне знаряддя для розбивання каміння», серб. *бóдаь*, род. в. *бóдья*, чол. р. «вид колючої трави» (чорногорськ.), «осот *Cirsium*

arvense», «чортополох *Carduus*», *bôdeľ* чол. р. «росл. черсак *Dipsacus silvester*», «колька (у грудях, у боці)», словен. *bôdelj*, род. в. -lja, чол. р. «голка, колбочка», діал. *badelj, badel* (XVI ст.) «тс.» (цю лексему Ф. Безлай відносить до запозичень з нововірхньонім. *die Wadel*), сюди ж чеськ. моравськ. *bodlí*, сер. р. «хвоя» [10 (I), с. 154–155; 16, с. 469; 15, с. 38]. Відгалуження від інструментального значення – рослини або їхні частини, здатні здійснювати колочу дію.

Найбільш рідкісний різновид ізоглос віддієслівних давніх діалектизмів, представлених у південнослов'янських мовах, являють собою ті, що мають також продовження на всіх слов'янських макроареалах. Сербсько-хорватсько-польсько-білоруську ізоглосу складають споріднені з попередніми рефлексі праслов. **ležaja / *ležajь*, утворені від основи дієслова праслов. **ležati*: серб. *лѣжѣј* «лігво», «підстилка для худоби; місце розташування; лежання» (з XVIII ст.), *лѣжѣј* «постіль; лігво; гніздо; шар корисних копалин»; (техн.) «деталь, що служить для опори рухомих частин машини»; російськ. діал. *лежѣј* (арханг.) «розташування землі або якогось об'єкта; географічне положення; долина річки, басейн», хорв. діал. *lěžaj* (Драва, Осіек) «місце, де риба лежить у мулі» (славон., далмат.), польськ. діал. *leżaj* «нероба», білор. діал. *ляжѣј*, чол. р. «нероба, лінивець», «лежачий колодочний вулик». Ф. Славський вважає продовженням праслов. **ležaja* також суттєво семантично відмінні терміни польськ. діал. *leżaja*, з варіантом *leżajo* «пристрій, що слугує для підйому бортника на дерево», російськ. діал. *лежеся*, білор. діал. *лежеся, лежася* «тс.», при цьому як підтвердження розвитку цієї семантики в гнізді **leg-* наводить *lagļo*, близьке за значенням. Однак згадане польськ. *leżajo* і російськ. діал. *лазево, лазиво*, що означають те ж знаряддя, та широке розповсюдження дієслів та імен основи праслов. **lězti / *laziti* в бортницькій термінології дозволяють бачити в польськ. *leżaja*, російськ. та білор. *лежеся* результат вторинного перетворення **lěžēja* [10 (XIV), с. 158; 16 (VI), с. 26; 13, с. 31, 727].

Залишаючись належними до семантичних груп («суб'єкт», «об'єкт», «знаряддя» та ін.), розглянуті іменники піддалися певним семантичним зсувам, в яких актуалізуються ті чи інші диференційні ознаки. Це дозволяє вважати континуанти праслов'янської лексики в сучасних діалектах мікросистемами, що зберегли семантичну єдність з праосновами.

У цілому семантика локальної лексики праслов'янського віку на сучасних слов'янських територіях має однорідний характер, хоча

певні окремі відмінності її семантичної структури належать до модифікаційного типу. До цих варіювань належать родо-видові розбіжності у значеннях назв рослин і знарядь дії, звуження – розширення значень назв діячів, наслідки розгалуження значень вихідних дієслівних основ.

Отже, встановлення ареальної специфіки семантичних перетворень у структурі праслов'янських діалектизмів можуть дати, навіть при обмеженому матеріалі, уявлення про найбільш типові напрями семантичного варіювання слів на окремих архаїчних місцевостях слов'янськомовного світу і можливість відтворення етномовних конфігурацій Палеославії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – Т. 1, 2.– К., 1907–1909 (перевид. фотоспособом). – К., 1958.
2. Етимологічний словник української мови : [в 7-ми т.] / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1.
3. Куркина Л. В. Праславянские лексические диалектизмы южнославянских языков / Л. В. Куркина // Этимология 1979. – М. : Наука, 1981. – С. 15–28.
4. Мокиенко В. М. Лингвогеографическое описание и семантика диалектного слова / В. М. Мокиенко // Вопросы изучения севернорусских говоров и памятников письменности. – Череповец, 1970. – С. 178–182.
5. Мораховская О. Н. Типология диалектных различий лексико-семантического уровня (структурный аспект) / О. Н. Мораховская // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1983 / [отв. ред. В. В. Иванов]. – М. : Наука, 1988. – С. 109–118.
6. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова]. – Вып. 17. – Л. : Наука, 1961–2006.
7. Толстой Н. И. Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии / Н. И. Толстой // Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов (Прага, август 1968) : доклады сов. делегации. – М. : Наука, 1968 – С. 339–365.
8. Трубачев О. Н. О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков / О. Н. Трубачев // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. – М. : АН СССР, 1963. – С. 154–172.

9. Эккерт Р. Праславянские диалектизмы среди именных основ на -ĭ / Р. Эккерт // Исследования по славянским языкам : сб. в честь 60-летия проф. С. Б. Бернштейна. – М. : Наука, 1971. – С. 486–496.

10. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / [под. ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева]. – Вып. 1–14. – М. : Наука, ИРЯ РАН, 1974–1987.

11. Bezljaj F. Etimoloski slovar slovenskega jezika. – Ljubljana : Slov. Akad. Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik. – Kn. 1. A–J. – 1976. – 236 s.

12. Gebauer J. Slovník staročeský. – Praha : Nakladem české grafické společnosti «Unije», 1913. – D. II (K–N).

13. Karłowicz J. Słownik gwar polskich. – Kraków, 1904. – T. 2.

14. Kott St. F. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. – Praha : Knihtiskárny Františka Šimáčka, 1878. – D. 1.

15. Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar: izdan na troške rajnega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa. – Ljubljana: Knezoškobijstvo. – 1894. – 1. del A–O.

16. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Obraduje Đ. Daničić, J. Jedvaj i dr. – D. 1. – Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1880.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2011

И. НЕЧИТАЙЛО

СЕМАНТРИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ ПРАСЛАВЯНСКИХ ДИАЛЕКТИЗМОВ

Статья посвящена теоретической разработке проблемы праславянских диалектизмов в лексике славянских языков, определению их принципиальных признаков лексико-семантического и территориального характера.

Ключевые слова: праславянский диалектизм, семантические модификации, изоглоссы.

I. NECHYTAILO

SEMANTIC VARIABILITY OF THE PROTO-SLAVIC DIALECTISMS

The article is devoted to the theoretical elaboration of the problem of the Proto-Slavic dialectisms in the Slavonic languages, to the definition of their principle lexico-semantic and territorial characteristics. The investigations of dialectal verbal names of Proto-Slavic origin in comparative-historic and semantic aspects are presented in the given article

Key words: Proto-Slavic dialectism, semantic modifications, isoglosses.